

AGENTO BYLA

„IVANOV XII”



Scenarijus ir piešiniai - Miglė Anušauskaitė
Spalvos - Tomas Mitkus



AGENTO BYLA „IVANOV XII”

Scenarijus ir piešiniai
MIGLĖ ANUŠAUSKAITĖ

Spalvos
TOMAS MITKUS

Idėjos iniciatorius

Lietuvos Respublikos valstybės saugumo departamentas



ISBN 978-609-96424-3-7

Bibliografinė informacija pateikiama Lietuvos integralios bibliotekų informacinės sistemos (LIBIS) portale ibiblioteka.lt

KAUNAS, 1921

Stebėk.

Galvok.

Nesvarbu, jei
kol kas nežinai,
ką matai.



Vėliau galvoje
savaime susidėlios
paveikslas.

LIETUVOS KARIJOMENĖS
GENERALINIS
ŠTABAS



GENERALINIO ŠTABO VIRŠININKAS
KONSTANTINAS KLEŠČINSKIS

TUK
TUK

UŽEIKITE.

SVEIKI!

Aš – naujasis
kontržvalgybos
vadas.

PRAŠOM
SĖSTIS.

JONAS POLOVINSKAS,
MALONU
SUSIPAŽINTI!

!

KONSTANTINAS
KLEŠČINSKIS,
MAN IRGI!

ŽINOT, GAL EINAM
Į RESTORANĄ „METROPOLIS“,
TEN BUS JAUKIAU.

Nustebau, kad jūs - toks draugiškas ir reformativus. Maniau, kad kontržvalgyboje dirba ŠTARŪS ir

UŽDARĖ ŽMONĖS,
kaip jūsų
PIRMTAKAS



Bet jam dirbant buvo ir sėkmės istorijos, pavyzdžiui, kaip PORA JAUNUOLIŲ sustabdė Lenkijos karinės organizacijos rengiamą sąmokslą.

TAIGI. KOKIU REIKALU
ATĖJOTE PAS MANE?

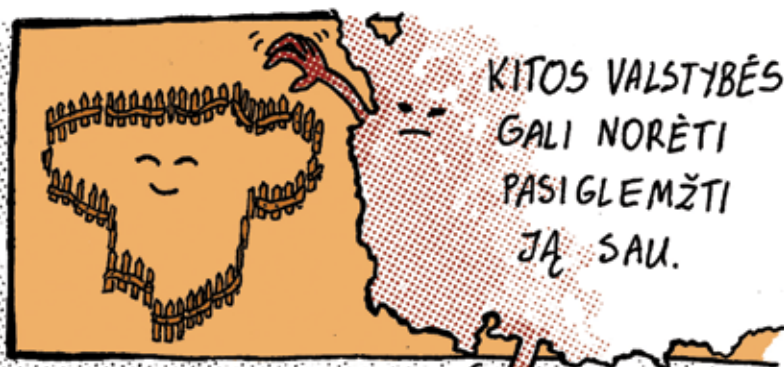
JŪS - VIENAS IŠ MANO VIRŠININKŲ,
MANAU, TURĖTUME BENDRAUTI.

KONTRŽVALGYBA - NELENGVAS DARBAS IR
KARTAIS REIKALAUJA
GREITŲ SPRENDIMŲ, O NE
SUDĖTINGŲ PROCEDŪRŲ.



PAPASAKOKIT APIE KONTRŽVALGYBĄ.

LIETUVA-
JAUNA
IR MAŽA
VALSTYBĒ.



KITOS VALSTYBĒS
GALI NORĒTI
PASIGLEMžTI
JĀ SAU.

TODĒL JOS
SIUNČIA ČIA
SAVO ŽNIPUS...



...KAD JIE
IŠSIAIŠKINTŲ
MŪSŲ
SILPNYBES

IR VĒLIAU
TOMS VALSTYBĒMS
BŪTŲ LĒNGVIAU
MUS UŽPULTI.

Kontržvalgybos tikslas -
tokius žnipus susekti ir...

NEJAUGI SUŠAUDYTI?!

KĄ? Ne, pirmiausia - išsiaiškinti, ką jie žino
kaip tas žinias PERDUODA, su kuo BENDRAUJA...?

Ir kaip jūs tai padarot - tardot juos?



Tardymas - tik paskutinis etapas.
Pradėjęs darbą čia irgi turėjau
įvesti svarbių pokyčių...



...O už šių durų
vyksta
tardymas...

Noriu
pažiūrėti.



ARBA PRISIPAŽŪSTI, ARBA...



STOP! MES ŽITAIP
NEDIRBAME!

Nebi jokite.



Smurtau jantys prieš suimtuosius bus
griežtai baudžiami, neatmetant
net atleidimo iš tarnybos.

Bet jie taip greičiau prisipažįsta...

Tam yra kiti metodai.

Laimėkite gudrumu!



Kai Lietuvą buvo užėmusi
Rusijos imperija,
lietuvius imdavo
į Rusijos
kariuomenę.



Bet 1917 metais Rusijoje
prasidėjo
pilietinis
karas.



Caro šalininkai-
„BALTIEJI“

Prieš
komunistus-
„RAUDONuosius“



Aš buvau prie
„Baltųjų“.

Aš irgi, ten
dirbau žvalgyboje.



1918 metais Lietuva tapo
nepriklausoma, o Rusijoje
valdžią paėmė komunistai.



Aš grįžau
į Lietuvą...

Kaip matai, aš irgi.
Prieš tai pabuvęs
Kinijoje.



KINIJOJE?! Turėsi
papasakoti
daugiau!

Žinoma, kada nors
po darbo.

Gal šįvakar? Kviečiu abu į svečius.



Kontržvalgyboje
dirba daug gabių ir
entuziastingų jaunuolių,
bet labai trūksta žmonių
su patirtimi...

PAS ANTANĄ MERKĮ:

Oi, nepasakok!..

Man, kaip krašto apsaugos
ministrui, reikia parašyti
planą, ką daryti PERVERSMO
ATVEJU... Nežinau, kaip viską spėsiu.



Galėsiu tau padėti, kai
išeisiu į pensiją – ketinu tai padaryti netrukus.

Ak, generolai anksti išeina į pensiją.
Pavydu!

Galėsim dažniau
vykti į medžioklę!

Na, aš jau keliausiu namo.



Saugiai grįžk!

Nebijok – pasirūpinau, kad mane
nepastebimai sektų apsauginis.





Neatsigrēžkite, turīu jums
pasakytī kai kā svarbaus.



Dabar JŪS neatsigrēžkite - mano
žmogus palydēs jus ī slaptā butā.



Koks žmogus?..



Einam su
manim.



Ačiū, kad palaukēte. Klausau. Aš... Aš studentas ir... Ir...

Nebijokite, šis slaptas butas - dēļ jūsu paties saugumo. Pasakokite.

Aš studentas ir... Šnipinēju
sovietams.

Mane uźverbavo dar mokyklojē,
apmokē Maskvoje.

Jiems dirbu ir grįžęs.

Čia dokumentai, kurių norėjote.
Bet... Nežinau, lietuviai
ne tokie jau blogi,
prastai jaučiuosi
juos šnipinėdamas.
Gal galiu būti
atleistas iš
pareigų?..

"Atleistas iš pareigų!"
Čia tau ne kontora,
cha cha!
Tokios
idėjos gali
atsiliepti ne tik
tau, bet ir
tavo šeimai.

Pasipasakojau tėčiui.

Gal man
išvykti
į
užsienį?..

Pernelyg
pavojinga, tave gali susekti.

Kreipkis į Joną Polovinską,
aš jį
pažįstu.

Jis žinos, ką daryti.

Su jaunuoju informatoriumi ištisas naktis braižėme schemas,



kol išaiškinome didelį sovietų šnipų tinklą.

O dabar metas jums išvykti iš šalies.



Bet kaip man tai

pranešti Sovietų pasiuntinybei??

Nebijokite - jie patys jums pasiūlys išvykti.



Šie žvalgai pas mus dirba taip seniai, kad juos žino visas miestas.

Mes pasiuntinybėje pastebėjome, kad esi sekamas.



RIMTAI?
O, ne!

Geriau kuriam laikui dink iš Lietuvos.

Na, jeigu jau taip sakote...











Perduokit ir mano atsakymā
dukterēžiai.



Ačiū, tu toks mielas! Nusprendīšu
supažindīti tave su savo broliu.



Paliksiu jūdu pasisnēkēti.



Klausyk, tu protingas vaikinās,
patīnki mano sesei.



Gal norētumēt ir susituokti?

Norēčiau, bet vestuvēms reikia
pasitaupyti pinigų...



Puiku, nes turiu tau pasiūlymą.

Tau tiesiog reikės nešioti raštelius
į kalemą ir iš jo, kaip padarei
dabar, o mes tau užmokėsime.



Juk tai niekam nekenkia, o pats
užsidirbsi pinigų, susituoks...
Visi laimingi!



TAIGI...



AA! KAS JŪS?

EINAM SU MANIM.

Aš labai gailiuosi, viską pasakysiu, grąžinsiu pinigus,
kurios jie man
sumokėjo...

Pinigus gali pasilikti,
mums reikia RAŠTELIŲ.

Raštelių...

Taip. Viską darysi kaip ir anksčiau, tik prieš
perduodamas raštelių
leisi mums juos
nusifotografuoti.
Žiūrėk, kad nieks
neįtarytų,
ką darai.



KLAIPĖDA, 1923

UŽ TAI, KAD KLAIPĖDOS
KRAŠTAS GRĮŠO
LIETUVAI!

EI!

ŠIS KRAŠTAS BUVO IR BUS
VOKIŠKAS!

NETIESA-
DAUGUMA
PALAIKO
LIETUVIUS!

TUOJ VOKIETIJA SUSTIPRĖS
IR JUS
IŠ ČIA
IŠMES!

ŽIŪRĖK, KAD
NEIŠMESČIAU
TAVĖS IŠ
SITO BARO!

RESTORANAS • BARAS

Gerai, abu
apsiramino?

Aš skųsiuosi!
Reikalauju pasimatyti
su GUBERNATORIUMI!

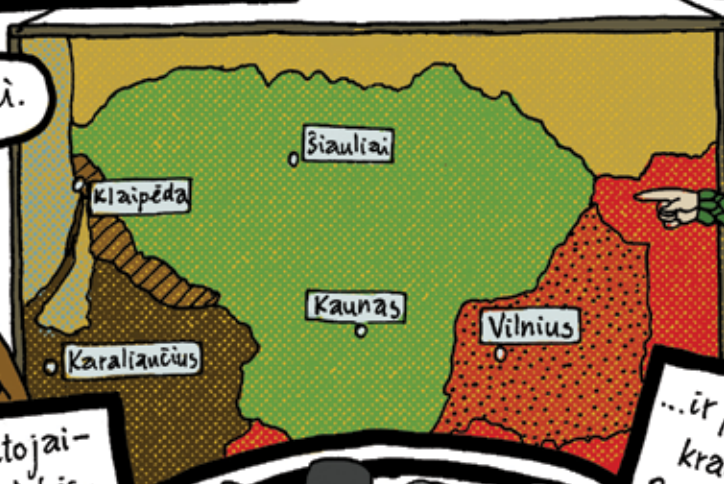


Prieš karą Klaipėdos kraštas priklausė Vokietijai...

Nors dauguma jo gyventojų buvo lietuviai.

Mes - vokiečiai.

Ne, mes lietuviai!



Po karo laimėtojai - Antantės valstybės - atėmė jį iš Vokietijos...

O mes norim nuo nieko nepriklausomo Klaipėdos krašto!

...ir paliko Klaipėdos kraštą valdyti Prancūzijai, kol sugalvos, ką su juo daryti.

Lietuva 1920m. neteko Vilniaus krašto - būtų gerai prisijungti bent UOSTĄ.

Problema - ten dabar tvarką prižiūri PRANCŪZŲ KARIUOMENĖ.

Gal vietiniai gyventojai galėtų sukilti?

NORIM 5 LIETUVĄ!

Problema - neužtenka norinčiųjų.

MUMS VIENODAI.

Ėmėmės propagandas, kad gyventojai būtų palankiau nusiteikę.



Bet planavome INSCENIZUOTI sukilimą, atsiųsdami karius iš Lietuvos.

VISĄ OPERACIJĄ SUPLANAVOME KELIESE - NEŽINOJO NĖ SEIMAS.

Sukilimui galėtų vadovauti vietinis ūkininkas Budrys - buvęs kariškis, gerbiamas aplinkinių...

Ne, reikia patikimesnio žmogaus...

Jonai, TU būsi Budrys! Pasikeisi pavardę, kad pelnytum pasitikėjimą ir supainiotum prancūzus.

Atėjus lemiamam momentui surinkome karius iš Lietuvos ir išvežėme į Klaipėdos kraštą, kur jie turėjo apsimesti vietiniais sukilėliais.



Įsakiau su vietiniais elgtis mandagiai ir pagarbiai, jokių būdu negrasinti. Turėjom būti jų draugai, o ne priešai.



Ļ prancūzus leidau šaudyti tik ginantis, bet vis tiek
nebuvo apsieita be aukų...



Netrukus prancūzai pasidavē ir gana draugiškai atsisveikinom.





KAUNAS, 1927

...viską stebėdamas, bet pats likdamas šešėliuose...



Niekada negali prarasti budrumo, net būdamas su draugais...



...NES IR DRAUGAI
GALI IŠDUOTI.



BET TU PUIKIAI TAI ŽINAI.
AR NE, KONSTANTINAI?







Kad ir tokių menkų, kaip tavo nerimas mums pirmąkart susitikus.



Įtarimas sustiprėjo, kai pasisiūlei peržiūrėti Antano Merkio planus.



VĖLIAU TAI APTARĖME DVIESE.



PRIĒMAU IR TAVO KVIETIMĀ Ē ŽVEJYBĀ...



...TIK TU MANĒS NEMATEI.



TAVO „LEIDIMAS
GABENTI KONJAKĄ”
TEBUVO PRETEKSTAS
NUVYKTI Ė
RUSIJĄ...



...Galečiau jį pasekti...



...O SUSIDOMĖJIMAS
LENKIJOS ŽNIPŲ
TINKLU – TAU
PAVESTA
UŽDUOTIS.





...NUOLATOS STEBĖTI.



„Kompetencija“ yra pagrindinis žodis, kuris ateina į galvą skaitant Jono Polovinsko-Budrio atsiminimus „Kontržvalgyba Lietuvoje“. Kontržvalgybos vadas tarpukario Lietuvoje save pristato kaip ramų, protingą, šaltų nervų žmogų – žinoma, tai nereiškia, kad iš tiesų visada toks buvo, bet jo istorijas apie šnipų sekimą prarijau vienu ypu.

Šio komikso planavimas ir struktūravimas buvo didžiausias iššūkis, nes norėjau sutalpinti daug medžiagos į viso labo 30 puslapių, užmegzti intrigą ir iškart neatskleisti visų kortų. Manau, jokio kito komikso nesu taip kruopščiai planavusi, kaip šio – bet ir vėl negaliu per daug pasakoti (kaip žvalgyboje, cha cha), kad nesugadinčiau skaitymo malonumo.

Komiksą spalvinęs Tomas Mitkus (ir spalvomis puikiai išryškinęs dramatiškus momentus!) minėjo, kad komiksas apie Joną Polovinską-Budrį laisvai galėjo išsitęsti iki 120 puslapių ir aš visiškai sutinku. Piešti jį buvo itin įdomu, taigi belieka tikėtis, kad bus įdomu ir skaityti.

Komiksų autorė Miglė Anušauskaitė

Keli eskizai, kaip kurtas komiksas
Ivanov „Agento byla XII“



Merkys



Kleščinskis



Budrys



LIETUVOS ŽVALGYBOS LEGENDA

JONAS POLOVINSKAS-BUDRYS

Net ir trumpiausias Jono Polovinsko-Budrio biografijos pristatymas atskleidžia išskirtinai įdomų ir turiningą gyvenimą. Jis prasidėjo 1889 m. Kaune. Tiksliau, Žaliakalnyje, kuris tuo metu buvo Kauno apylinkių kaimas. Vaikystėje Polovinskas (tada dar joks Budrys) mokėsi Kauno gimnazijoje, kurią baigė 1905 m. Iki 1915 m. tarnavo įvairiose carinės Rusijos įstaigose dabartinės Lietuvos ir Latvijos teritorijoje. Įsibėgėjęs Pirmajam pasauliniam karui mobilizuotas ir atrinktas į kontržvalgybą. Po kelių mėnesių kursų Generaliniame štabe išvyko į Sibirą. Kraštą, apie kurį pats vėliau sakys: „Žiaurus, bet tarnyba ten išdirbdavo kovingą ir savarankišką žmogų“.

Polovinskui tarnaujant Amūro karinės apygardos žvalgybos skyriaus viršininko padėjėju Rusijoje kilo komunistinė revoliucija. Nuo 1918 m. sausio 1 d. jis kartu su daugeliu kitų karininkų pašalintas iš kariuomenės. Kaip ir daugelis žmonių, atsidūrusių revoliucinėje sumaištyje, įgijo galimybę veikti vien pagal savo protą ir sąžinę. Iš sąmokslų demaskuotojo virto sąmokslininku ir kartu su ginklo broliais ėmė ruošti perversmūi. Tikėtina, kad Polovinskas prisidėjo prie 1918 m. gegužės 29 d. Vladivostoke kilusio sukilimo. Sukilimą organizavo vadinamojo Čekų korpuso kariai, siekiantys išvengti gresiančių bolševikų represijų. Vadovaujami kapitono Radolo Gaidos sukilėliai paėmė miesto valdžią į savo rankas ir pradėjo vieną iš Rusijos pilietinio karo etapų.

Ilgainiui Sibire didžiausią įtaką įgijo admiras Aleksandras Kolčiakas, kuris iš paskutiniųjų stengėsi įkurti tikrą Baltąją Rusiją, todėl aktyviai plėtė ir derino biurokratinį aparatą, nors dauguma šių iniciatyvų taip ir liko „popierinės“. Tad ir Polovinskas, bent formaliai, tikriausiai buvo pavaldus būtent šiai valdžiai. Aišku viena – svarbiausia jo užduotis buvo kova su komunistiniu pagrindžiu. Tai buvo gana pavojingas ir kruvinas užsiėmimas. Žinome, kad Polovinskas mažiausiai vieną kartą buvo sužeistas kardu ir, atrodo, patyrė šautinių žaizdų. Be to, liudytojų tvirtinimu, vos nenumirė nuo šiltinės.

1920 m. pradžioje pradėjo aiškėti, kad baltųjų kova pralaimėta. Admirolas Kolčiakas buvo išduotas ir jo svajonių Rusija pradėjo byrėti. Bolševikams artėjant prie jo veiklos teritorijos, Polovinskas, kaip vėliau pats rašys, „pasitraukė į Chinus“ (t. y. Kiniją). Ėjo 1920-ųjų birželis. Iki grįžimo į Lietuvą jam liko lygiai metai ir tūkstančiai kilometrų. Galima tik įsivaizduoti, kokia kelionė tai buvo. Daugybės karo vadų valdoma susiskaldžiusi Kinija buvo tik šiek tiek saugesnė šalis nei pilietinio karo draskoma Rusija. Bet toks nuotykių ieškotojas kaip Polovinskas neturėjo kuo skųstis. Grįžęs giminėms pasakojo, kad „buvo visai neblogai“. Padėjo įgimtas verslumas – pragyvenimui ir kelionei būtinų pinigų užsidirbo prekiaudamas tabaku. Keli Lietuvos vaikai dar kurį laiką žaidė su jo parvežtais „paketėliais“. Galiausiai 1921 m. vasarą jis grįžo namo (tikėtina, keliavo laivu iki Krymo ir traukiniu iki Kauno). Prie paskutiniojo kelionės etapo ir sklandaus dokumentų sutvarkymo prisidėjo atsikūrusios

Lietuvos karinė žvalgyba, jau nusižiūrėjusi Polovinską kaip vertingą bendradarbį.

Sutikęs tapti Generalinio štabo Žvalgybos skyriaus Kontržvalgų dalies viršininku, Polovinskas iš naujo pasinėrė į paslaptinę šnipų pasaulį. Jis optimistiškai vertino ateitį, nors besikuriančioje valstybėje darbo ir gyvenimo sąlygos buvo gana sunkios. Kaip pats sakė, „tuo metu Lietuvoje niekas negaudavo tinkamos algos, bet ir pragyvenimas palyginti buvo pigus“. Patirtis ir energija padėjo Polovinskui greitai įnešti svarų indėlį į Lietuvos kontržvalgybos ir saugumo sistemos formavimą. Vos per vienerius darbo metus jis reikšmingai sumažino biurokratiją, pateikė konstruktyvių pasiūlymų būsimai policijos reformai, o svarbiausia – išvystė savo įstaigos valdomą slaptųjų bendradarbių (agentų ir informatorių) tinklą iki tokio lygio, kad galėjo konstatuoti: „Komunistinį pagrindį ir jo ryšius su Sovietų atstovybe turime savo kontrolėje“.

Kova su komunistiniu pagrindžiu buvo vienas to meto saugumo politikos prioritetų visoje Europoje. Komunistai pagarsėjo kaip nusikaltėliai, užgrobę valdžią Rusijoje ir atvirai deklaruojantys tikslą kelti sumaištį visame pasaulyje. Pagrindžio lyderiai buvo panašūs į nusikalstamų gaujų vadeivas, dažnai panašiai ir elgėsi. Puikus pavyzdys – taikli Polovinsko pastaba apie žinomą tarpukario Lietuvos komunistų vadovą Zigmą Angarietį: „Jis niekuo nepasitiki, gyvena mažame namely, beveik niekur neišeina, nes bijosi dėl savo archyvų, sudėtų jo kambarių ir virtuvė“. Taip Kontržvalgybos viršininkas perspėjo į agentus besisiūlantį Vytautą Aleksą – Angariečio sūnėną, kuriam labai griežtai patarė pas grėsmingąjį dėdę nevažiuoti. Jaunuolis nepaklausė, nuvyko į Minską, nežinia ką iš ten parsivežė, bet netrukus po grįžimo į Lietuvą vidury dienos buvo nušautas savo darbe. Iš visko sprendžiant – Angariečio pasiūsto žudiko. Taigi, Polovinsko vertinimas, kad jo vadovaujama tarnyba žino, kaip per sovietų atstovybes komunistinis pagrindis palaiko ryšius su Maskva, gauna pinigų, instrukcijų ir draudžiamos literatūros, buvo svarbus pasiekimas. Bet tą darbą pratęsti teko kitiems.

1922 m. rugpjūtį ministro pirmininko Ernesto Galvanausko pavedimu Generalinis štabas išsiuntė Polovinską į prancūzų valdomą Klaipėdos kraštą „apsidairyti ir pranešti apie galimybes organizuoti ten sukilimą“. Paskutinį kartą gyvenime Polovinskas rengėsi žengti į kitą barikadų pusę – į sąmokslą. Kaip pats vėliau aiškino: „Pasitikėjau savim, nes buvau veikęs didesnėje teritorijoje ilgesnį laiką ir pavojingesnėse aplinkybėse, Sibire“. Galima tik įsivaizduoti, kaip pakeliui į Klaipėdą būsimą sukilėlių vadą užplūdo Rusijos pilietinio karo ir baltųjų pagrindžio Vladivostoke prisiminimai. Iš ten jis sėmėsi ir įkvėpimo, ir praktinių konspiracijos žinių.

Klaipėdiečio Erdmono Simonaičio padedamas, sukilimo rengimas užtruko visą rudenį. 1923 m. sausį Polovinskas, jau kaip sukilėlių vadas Jonas Budrys, atvedė į Klaipėdą specialiai atrinktas savanorių pajėgas ir po trumpų mūšių užėmė miestą. Šiuo žygiu naujai iškeptas Budrys labai didžiavosi, laikė jį kone svarbiausiu savo gyvenimo darbu. Savo sūnui Algiui yra sakęs: „Aš išlaisvinau Klaipėdą, o tu išlaisvinsi Vilnių“. Todėl su tikru pasididžiavimu priėmė jam beveik natūraliai atitekusias pirmojo Klaipėdos gubernatoriaus pareigas ir gilaus įkvėpimo vedamas pradėjo tvarkyti lietuvišką, jo įsitikinimu, kraštą. Tačiau Klaipėda savo išvaduotojui jau rengė nusivylimą. 1925 m. Budriui teko pripažinti politinį ir iš dalies moralinį pralaimėjimą – Klaipėdos krašto lietuvininkams nepavyko net rimtos partijos sukurti, ką jau kalbėti apie pergalę seimelio rinkimuose. Kai tai paaiškėjo, Budrys

pasitraukė iš pareigų ir porą metų dirbo privačiame versle – buvo draudimo bendrovės „Lietuva“ agentu Klaipėdoje.

1926 m. gruodį Lietuvą sukrėtė karinis perversmas, atvedęs į valdžią tautininkų lyderį Antaną Smetoną. O jau 1927 m. pradžioje Jono Budrio namuose pasigirdo lemtingas telefono skambutis. Skambino Budrio giminaitis, artimas draugas ir pirmosios tautininkų vyriausybės krašto apsaugos ministras Antanas Merkys, prašydamas nedelsiant atvykti į Kauną. Kaip vėliau rašė pats Budrys: „Tos kelionės rezultatas – man teko būti politinės ir kriminalinės policijos valdybos direktorium“. Praeities žmonių politinius pasirinkimus verčiau palikti jiems patiems. Galime tik konstatuoti, kad Budrys kritiškai vertino 1926 m. Seimo rinkimus laimėjusių kairiųjų daugumą, palaikė perversmą ir Antano Smetonos diktatūrą. Todėl 1927 m. nedvejodamas pradėjo tarnauti naujai valdžiai. Jam pavyko atkurti „terorizuotą ir demoralizuotą“ tarnybą, įkvėpti jai naujo pasitikėjimo savimi ir svarbiausia – sėkmingai užgniaužti visus bandymus „perversti perversmą“, iš kurių grėsmingiausias buvo radikalių kairiųjų „plečkaitininkų“ surengtas Tauragės pučas.

Panašiu laiku Budrys ir Merkys įsivėlė į filmo siužetui tinkamą detektyvinę istoriją, apie kurią ir pasakoja šis komiksas. Sovietų agentą „Ivanov XII“ Budrys įtarinėjo jau seniai. Bet tik 1927 m. galutinai įsitikino ir nusprendė: „Tokio kalibro šnipui negalima leisti pasislėpti, kad ir toj pačioj Sovietų Sąjungoj. Ten, įrodęs savo lojalumą kelerių metų „darbu“, būtų gal paskirtas <...> aukštomis pareigoms ir juoktųsi, kad mažoje valstybėje nesugebėjome jo per eilę metų iššifruoti“.

Siekiant surinkti nenuginčijamus kaltės įrodymus buvo surengta po visą Kauną nusidriekusi pasala, tikri spąstai šnipui. Merkiui teko pabūti savotišku daktaru Vatsonu ir suvaidinti nedidelį, bet reikšmingą vaidmenį, kurio dramatinę įtampą lėmė būtini kontaktai su įtariamu šnipu, provokuojantys, tačiau apgaulingi pokalbiai. Merkys susitvarkė, nors iš pradžių, kaip ir derėjo tikram Vatsonui, karštai reagavo į naujieną apie šnipinėjimą: „Žinai, Jonai, perkūno trenksmas mane mažiau paveiktų nei tavo žinia. Aš neleisiu to svoločiaus per savo slenkstį. Tai rupūžė!“. Visą istoriją vainikavo tragikomiška atomazga šnipo bute, kur iš sandėliuko buvo ištrauktas rusų diplomatas.

Tokių nuotykių, rodos, gali tik pavydėti. Bet iš tikrųjų to meto politinis Lietuvos valstybės gyvenimas buvo labai įtemptas ir aktyviems žmonėms grėsė daug didesni pavojai už sugadintą reputaciją. Šiandien sunku pasakyti, kurie policijos viršininko Budrio priešai (komunistų pogrindis, Lenkijos žvalgyba, teroristai „plečkaitininkai“ ar kiti) buvo patys nuožmiausi. Tačiau iš pasakojimų žinome, kad 1927 m. pabaigoje pats Budrys giminėms prasitarė, jog Kaune jam „darosi karšta“. Kad pavojus galėjo būti jo pasitraukimo iš policijos priežastis, liudija ir keisti tarnybos pabaigos vingiai. Lapkričio 30 d. Budrys pranešė, kad serga ir gydysis namuose. Gruodžio 6 d. jis išsiųstas tarnybinėn komandiruotėn į Prahą, kur išbuvo visą mėnesį. 1928 m. sausio 1 d. Jonas Budrys atleistas iš Kriminalinės policijos valdybos direktoriaus pareigų ir taip oficialiai užbaigė savo karjerą žvalgyboje. Buvo paskirtas generaliniu konsulu Karaliaučiuje, o nuo 1938 m. – Niujorke. Nors naujausias istoriko Severino Vaitiekaus tyrimas atskleidė, kad ir diplomatas Budrys tęsė darbą kaip žvalgas, 1940 m. prarasta Lietuvos nepriklausomybė apsunkino ir apribojo veiklą abiejose srityse.

Geografiškai būtent Niujorkas tapo paskutine stotele ilgoje Jono Polovinsko-Budrio gyvenimo kelionėje. Čia jis gyveno iki pat mirties 1964 m. Čia parašė ir atsiminimus, kurie daugeliui žmonių tapo vartais į tarpukario Lietuvos slaptąjį pasaulį. Tarp tokių žmonių buvau ir aš pats.

Tai nutiko Vilniuje, Vrublevskių bibliotekoje, kuri anuomet vadinosi tiesiog Mokslių akademijos biblioteka. Pačioje XXI a. pradžioje dažnai ateidavau ten mokytis. Man patiko jauki, istoriška, paslaptimi dvelkianti, šešėliais šmėkščiojanti bendroji skaitykla. Dar man patiko knygos, kurios tais laikais jau rimtai mane patraukė. Todėl atėjęs į katalogą ieškoti egzaminams reikalingos literatūros dažnai pasiklysdavau ir rasdavau visai ne tai, ko man reikėdavo. „Ieškoti literatūros“, beje, reiškė stovėti prie specialios medinės lentynėlės ir vartyti korteles, o ne sėdėti priešais kompiuterio ekraną. Tokioje lentynėlėje kartą radau kortelę su nuoroda į Jono Budrio atsiminimus „Kontržvalgyba Lietuvoje“.

Tada dar net nežinojau, kad jo tikroji pavardė Polovinskas. Nieko apie jį nežinojau, bet jo knyga atvėrė man istorijos ir gyvenimo gelmę. Tarpukario Lietuva, kurios miglotą viziją atsinešiau iš mokyklos suolo, staiga nušvito visiškai kitomis spalvomis. Svarbiausia, ten gyveno žmonės. Jonas Polovinskas-Budrys pats buvo įspūdingas žmogus, ir jis mokėjo apie žmones rašyti. Taikliai, bet korektiškai. Be įžeidinėjimų, bet ir be nutylėjimų. Staiga supratau, kokie painūs buvo Lietuvos valstybės kūrėjų likimai ir tarpusavio santykiai. Mane patraukė jų sąsąjė ir sprendimų intriga. Patraukė ir dar ilgai nepaleido.

Dėl to manau, kad atsiminimai – pats geriausias būdas pažinti Polovinską-Budrį kaip integralią asmenybę. Galiu tik pasidžiaugti, kad komikso kūrėja Miglė Anušauskaitė nusprendė remtis visų pirma būtent atsiminimais. Tai padėjo glaustai ir vaizdingai atskleisti ne tik Polovinsko-Budrio biografiją ir charakterį, bet ir jo viso gyvenimo veiklą – žvalgybą.

Jei pačių žvalgų paklausite, ką jie veikia, dažniausiai išgirsite, kad „renka informaciją“. Tokių atsakymų neverta priimti už gryną pinigą, nes žvalgai mėgsta būti paslaptingi. Laimei, šiulaikinis istorikas nebėra priklausomas vien nuo aktyviai veikiančių žvalgų pasakojimų apie savo veiklą. Išdavystės, atsiminimai, žurnalistiniai tyrimai ir atsivėrę archyvai leidžia pateikti visai kitokį atsakymą į klausimą, ką veikia žvalgai.

Žvalgai, visų pirma, verbuoja ir kuruoja agentus. Agentūra yra bet kurios klasikinės žvalgybos tarnybos veiklos ir dėmesio centras, didžiausias turtas ir svarbiausia paslaptis. Ją tikrai verta ir svarbu griežtai saugoti, bet nėra prasmės slėpti, kad būtent agentūra – didesni ir mažesni slapto pagalbininkų ir tarpininkų tinklai – sudaro žvalgybos šerdį. Didžioji dalis laiko, energijos ir išteklių skiriama šių tinklų plėtrai, valdymui ir apsaugai.

Agentai dažnai yra tikrieji žvalgybos operacijų veikėjai, kurie priima ir perduoda informaciją, skleidžia dezinformaciją, sudaro sąlygas žvalgams patekti į tam tikras vietas ir patalpas, palaiko neformalius „diplomatinius“ ryšius su užsieniečiais, daro įtaką užsienio valstybių politikams, institucijoms ir organizacijoms. Taikos meto konfliktuose agentai puola ir ginasi, renka informaciją ir ją saugo, daro slaptą poveikį ir padeda jo išvengti. Žvalgų sukuriama ir administruojama agentų tinklai ir grandinės užtikrina žvalgybos tarnyboms galimybę „būti“ net ten, kur negali pasiekti jokių kitų valstybės institucijų „rankos“. Todėl vadinamoji „žmogiškųjų išteklių žvalgyba“, arba HUMINT (human intelligence), yra ne tik

seniausia žvalgybos šaka, bet ir šiuolaikinis jos pagrindas.

Agentų reikšmę savo atsiminimuose ne kartą pabrėžė ir Polovinskas-Budrys. Eilutėse ir tarp jų, tiesiogiai ir užuominomis reiškiamą pagarbą ir padėką tiems, kas padėjo slapta išaiškinti valstybei pavojingą veiklą ir užkirsti jai kelią. Kai kurių iš šių žmonių istorijas Miglė Anušauskaitė pasirinko atskleisti ir komikse. Jos parinkti pavyzdžiai aiškiai parodo, kokie kritiškai reikšmingi yra slaptieji bendradarbiai, kaip tik jų dėka išvystomos ir užbaigiamos pačios reikšmingiausios bylos. Nieko keisto, kad Polovinskas-Budrys savo sėkmės istorijas visada siejo su pažintimis, kontaktais, oficialiu bendradarbiavimu ir agentais. Jo sprendimai 1921 m. perėmus besikuriančią Lietuvos kontržvalgybą skamba kaip patarimas bet kuriam šių laikų žvalgui:

„Sėkmingai dirbti, neužtenka savo darbą išmanyti ir mėgti; reikia plačiau ir giliau žinoti, kas kur darosi, turėti kuo daugiau visuose sluoksniuose pažinčių ir slaptų agentų informatorių. Tam reikalui gerokai sumažinau savo punktų (rajonų) raštinės darbus, <...> kasdienę rutiną pavedžiau savo padėjėjui, o pats visą dėmesį nukreipiau į agentūrą. <...> Greitu laiku susilaukiau visai gerų rezultatų“.

Šnipų romanų, filmų ir tikrų žvalgybos istorijų mėgėjai žino, kad gyvename nuostabiais laikais. Žvalgybos tarnybos vis dar turi paslapčių, bet jos pačios ir jų veikla nebėra jokia paslaptis. Todėl ne tik gražu, bet ir teisinga, kad Jono Polovinsko-Budrio asmenybė taip pat išnyra iš istorijos šešėlių ir tampa pripažinta Lietuvos žvalgybos legenda. Natūralu, kad didžiausio pripažinimo sulaukė jo įspūdingiausia operacija – Klaipėdos prijungimas. 2023 m., minint sukilimo šimtmetį, Polovinsko-Budrio palaikai buvo atgabenti iš JAV ir perlaidoti Klaipėdoje.

Bet ir kiti jo nuotyčiai vis labiau patraukia Lietuvos žmonių dėmesį. 2019 m. lietuviškai išleistas Kanados rašytojo Antano Šileikos romanas „Laikiniai jūšų“, kurio pagrindas – Polovinsko-Budrio biografija. 2023 m. pasirodė pagal šį romaną pastatytas to paties pavadinimo filmas, režisuotas Ramūno Rudoko. Galima tikėtis, kad pristatomas komiksas taip pat prisidės prie Lietuvą užplūstančios „Budrio bangos“. Tuos, kuriuos piešti nuotyčiai patrauks, nuoširdžiai kviečiu nesustoti ir eiti giliau: skaityti Jono Budrio atsiminimus „Kontržvalgyba Lietuvoje“ ir Lietuvos žvalgybos istorikų darbus, pavyzdžiui, Severino Vaitiekaus fundamentalią studiją apie Klaipėdos sukilimą („Kas mūsų – kova įgysim“). Žvalgybos istorija svarbi ne tik žvalgams. Ji – vienas iš trumpiausių kelių į tai, ką vadiname bendruoju išsilavinimu.

Kaip sakė pats Jonas Polovinskas-Budrys: „Kontržvalgyba – gera paruošiamoji gyvenimui mokykla ir mums gerai turėti draugų visur“.

Istorikas Bernardas Gailius

Ivanov „Agento byla XII“

Scenarijus ir piešiniai
MIGLĖ ANUŠAUSKAITĖ

Spalvos
TOMAS MITKUS

Išleido Lietuvos Respublikos valstybės saugumo departamentas, 2024,
Pilaitės pr. 19, LT-03113, Vilnius.

KAUNAS, 1927

...viską stebėdamos, bet pats likdamos šėšėliuose...



Niekada negali prarasti budrumo, net būdamos su draugais...

